

шлюбу», зокрема, немайнових відносин, що складаються між «фактичним подружжям».

Сфера наукових досліджень. Окремі правові аспекти шлюбу та фактичних шлюбних відносин висвітлювали у своїх наукових працях Н. Андреева, І. Апопій, С. Булеца, О. Грічук, М. Дякович, З. Ромовська, І. Жилінкова, О. Митрофанова, Ю. Пилипенко, І. Ревуцька та інші. Однак слід зазначити, що науковці не вирішили ряд проблем, пов'язаних, наприклад, із застосуванням на практиці понять та термінів, які розкривають зміст «шлюбу» та «фактичних шлюбних відносин», тощо.

Виклад основного матеріалу. Кожній особі від народження або за законом належать певне коло особистих немайнових прав та обов'язків. Більшістю с таких прав особа володіє довічно, і вступ у шлюб не впливає на ці права. Вони продовжують належати кожному із подружжя як особі [11, с. 175]. Конституція України від 28 червня 1996 року [3] до таких немайнових прав відносить: право на життя, на повагу до гідності та честі, на охорону здоров'я, на свободу та особисту недоторканість, на недоторканість особистого життя та інші особисті права.

Особисті немайнові відносини – це суспільні відносини, які виникають з приводу саме нематеріальних благ і відрізняються від майнових тим, що не мають матеріального змісту. А щодо особистих немайнових прав подружжя, то це врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, між якими було укладено шлюб у встановленому законом порядку.

Фактичні шлюбні відносини як юридична категорія були відомі ще римському праву. На території українських земель, починаючи із X ст., перевага надавалася саме офіційно укладеному шлюбу, у зв'язку з чим будь-яке регулювання фактичних шлюбних відносин було відсутнє.

Назву «конкубінат» (лат. *concubinatus*, від *con* (*cum*) – разом і *cubo* – лежу, співжиття, сумісне мешкання) за часів римського права отримали фактичні шлюбні відносини, які виникали між особами, що не мали права укладати між собою «законний римський шлюб» з причини різного громадянства чи правового стану тощо. Такий вид шлюбу відносили до незаконного, він передбачав можливість спільного проживання чоловіка та жінки однією родиною з наміром підтримувати шлюбні відносини, за умови, що жоден з них не перебував у шлюбі.

Однак конкубінат міг розглядатися як дозволене законом спільне проживання чоловіка та жінки з метою встановлення сталих шлюбних відносин і міг мати місце при відсутності одного з подружжя *jus conubii* (права вступати у шлюб). В іншому випадку необхідно було укладати законний шлюб. Відповідно конкубінат розглядався як *inaequale coniugium* (неповноцінний шлюб) [5].

Конкубінат передбачав стале спільне проживання чоловіка та жінки з наміром створити сім'ю, але аж ніяк не короточасний тимчасовий зв'язок, який переслідувався законом з часів Августа. Конкубінат практично не породжував ніяких правових наслідків [15, с. 75.]. Так, конкубіна (дружина у конкубінаті) на відміну від *matrimonium iustum* (законного римського шлюбу) не приймала імені свого чоловіка, не розділяла з ним соціального положення. У свою чергу, діти, що народжувалися в конкубінаті, не мали статусу дітей, народжених у шлюбі та не могли набути статусу та імені свого батька, а також не мали права на аліменти, не могли бути спадкоємцями після його смерті, бо на них на них батьківська влада не поширювалась. [14, с. 111–112]. Діти, народжені від такого шлюбу, *liberi naturales* (природні діти), на відміну від інших народжених поза шлюбом дітей (*vulgoconcepti*), наділялись дея-



кими правами спадкування після своїх батьків, було встановлено порядок їх узаконення і т. д. Так, за бажанням її батька, така дитина могла бути узаконена і набувати прав дитини, народженої у шлюбі. Згодом конкубінам також було надано ряд прав [10, с. 130].

Ураховуючи значення конкубінату як фактичного шлюбу, права осіб, які перебували у подібних відносинах, а також права дітей, народжених у цьому шлюбі, з часом почали захищати за допомогою різноманітних юридичних прийомів. Так, окрім народження у законному шлюбі, встановлення «*patria potestas*» (необмеженої влади батька) було можливим шляхом «*ligitimatio*» (узаконення) – встановлення батьківської влади над власними дітьми, але народженими поза шлюбом. Так, батько міг визнати своїми дітей, народжених у конкубінаті [15, с. 98].

І тільки у 2004 р., із прийняттям нового Сімейного кодексу (далі – СК) України, інститут незареєстрованого державою шлюбу ввійшов у рамки законодавчого регулювання [4, с. 22.]. Однак СК України не закріплює однозначної позиції щодо регулювання фактичних шлюбних відносин: з одного боку, він не визнає фактичні шлюбні відносини як альтернативну шлюбу форму сімейного союзу і не закріплює достатнього обсягу законодавчого регулювання такого виду сімейного співжиття, проте, з іншого боку, фрагментарно регламентує окремі правові наслідки такого фактичного шлюбу.

Так, відповідно до ст. 21 СК України, проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Проте ст. 74 СК містить виняток із наведеного правила, закріплюючи право спільної сумісної власності на набуте за час спільного проживання майно чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, та поширює на таке майно повноцінний режим майнових відносин подружжя, прирівню-

ючи таким чином фактичний шлюб у частині регулювання майнових відносин до шлюбу в традиційному його розумінні [1]. Фактично йдеться про сучасні відносини конкубінату, коли на осіб, що не перебувають у шлюбі між собою, частково поширюються права та обов'язки подружжя.

Так само відсутні відмінності у регулюванні обсягу немайнових прав та обов'язків чоловіка та жінки у традиційному та фактичному шлюбах. Ключова різниця полягає у набутті чоловіком та дружиною права на зміну прізвища з підстави реєстрації шлюбу. Так, виходячи із тлумачення ст. 53 СК України, саме факт реєстрації шлюбу становить підставу для набуття права на зміну прізвища, що має місце виключно у випадках реєстрації шлюбу в порядку та органами, встановленими СК України. Натомість відсутність у фактичних шлюбних відносинах самого факту фіксування державою укладення подружжям шлюбу зумовлює відсутність у такого подружжя права на зміну прізвища з наведеної підстави.

Наприклад, З.В. Ромовська розглядає фактичні відносини як сімейний союз жінки та чоловіка. Однак той факт, що такий союз існує без державної реєстрації, не робить його актом цивільного стану, тобто шлюбом у правовому розумінні цього правового інституту. Жінка та чоловік у цьому союзі мають статус сім'ї, однак позбавлені статусу подружжя. Подальший розвиток законодавства України має йти не шляхом надання жінці та чоловікові, які спільно проживають без шлюбу, прав та обов'язків подружжя, а шляхом надання їм прав та обов'язків як особам, які проживають однією сім'єю.

Ці права можуть бути тотожними за змістом (право на аліменти, право на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника і навіть право на спадкування), але підстави їх виникнення є різними [13, с. 432].



І.В. Жилінкова зазначає, що вже в науці сьогодення та й у практичному полі має місце застосування такого поняття, як «фактичний шлюб», а тому й підтримується думка щодо необхідності введення його до законодавства. Такий крок дав би змогу, на її думку, уникнути використання невірною терміну «цивільний шлюб». І.В. Жилінкова також вважає, що фактичні шлюбні відносини за своєю суттю – це шлюбні відносини, які не мають державного визнання та реєстрації [12, с. 251].

Підводячи підсумок, можна визначити фактичні шлюбні відносини (конкубат): це відносини між жінкою і чоловіком, які проживають разом на одній території однією сім'єю без здійснення реєстрації в органах державної влади шлюбу, ведуть спільне господарство, мають спільні права й обов'язки (майнового або немайнового характеру).

Розглядаючи особисті немайнові права у фактичному шлюбі, вбачається, що відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом не надто й багато, на перший погляд. Зокрема, як чоловікові, так жінці гарантовано рівні права і можливості відповідно до основних прав і свобод людини. Вони вільні у виборі занять, професії, місця проживання, мають право на свободу думки, совісті та релігії. І у фактичному шлюбі, і в зареєстрованому жінка і чоловік наділені правом розподілити між собою сімейні обов'язки та разом вирішувати питання життя сім'ї (наприклад, утримання, виховання та навчання спільних неповнолітніх дітей). Оскільки особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, є учасниками сімейних відносин, то на них покладений обов'язок турбуватися про здоров'я, розвиток і матеріальне забезпечення своїх дітей. Сторони відповідальні одна перед однією та перед іншими членами сім'ї за свою поведінку. І чоловік, і жінка мають право на особисту

свободу, фізичний і духовний розвиток, на повагу до своєї індивідуальності та на повагу до будь-якої праці, що здійснюється в інтересах сім'ї.

На фактичне подружжя не поширюються права та обов'язки, що виникають у разі реєстрації шлюбу, а також особисті немайнові права та обов'язки дружини та чоловіка. Так, зокрема, на фактичне подружжя не поширюється норма стосовно права на вибір прізвища в разі реєстрації шлюбу (ст. 35 СК України), відповідно до якої наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами. Наречена, наречений також мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається, з якого саме прізвища воно буде починатися. Так само на них не поширюється норма ст. 53 СК України щодо зміни прізвища. У зв'язку із цим запропоноване в юридичній літературі визначення, що «фактичні шлюбні відносини» – це «особисті немайнові відносини, а також відносини щодо спільно набутого майна та взаємного утримання між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі між собою та в будь-якому іншому шлюбі» навряд чи можна вважати повністю коректним з правової точки зору, адже особисті немайнові відносини фактичного подружжя не є нині предметом правового регулювання, хоча частина з них, безперечно, виникає між особами, що перебувають у таких відносинах. Деякі з урегульованих законодавством аспектів щодо особистих немайнових відносин подружжя можуть бути із суто «зовнішньої» позиції «реалізовані» завдяки іншим правовим інститутам. Так, наприклад, проблему, пов'язану з неможливістю мати спільне прізвище, може бути вирішено за допомогою норми ст. 295 ЦК України, яка встановлює



право фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років, на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я. Але слід мати на увазі, що в цьому разі прізвище буде не спільним, а просто однаковим. Ще однією принциповою відмінністю є те, що у фактичних шлюбних відносинах не виникає презумпція батьківства, встановлена ч. 1 ст. 122 СК України, відповідно до якої дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, яка походить від подружжя. Питання визначення походження дитини, таким чином, у фактичних шлюбних відносинах має вирішуватись відповідно до ст. 125 СК України.

Щодо сучасного стану речей, то у вітчизняне законодавство робить перші кроки щодо запровадження інституту зареєстрованого партнерства. Зокрема, Президентом України 25 серпня 2015 року був підписаний «Про затвердження Національної стратегії у сфері права людини». Напрямки та стратегії, які в ньому зазначаються, спрямовані на «об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації» [6]. Предбачалось також розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект закону про легалізацію зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових та немайнових прав та наслідування майна, утримання одного партнера іншим у разі непрацездатності, конституційного права не свідчити проти свого партнера. [7] Однак сьогодні дана концепція лишається у стадії очікування. Відносно термінів, які мають розкрити зміст понять, то законодавець пропонував називати такий вид співжиття саме зареєстрованим цивільним партнерством. На думку Булеци С.Б. та Ревуцької І.Е., за доцільне використовувати і на законодавчому рівні закріпити термін «зареєстроване партнерство» [9, с. 120].

Отже, фактичні шлюбні відносини є однією з підстав створення сім'ї. Такий підхід цілком відповідає Конституції України, яка передбачає право на особисту свободу, що дає підстави стверджувати, що кожна людина має право сама обирати форму створення сім'ї (перебування в зареєстрованому шлюбі або перебування у фактичних шлюбних відносинах). Саме п. 2 ст. 3 СК України закріплює це конституційне право чоловіка і жінки, а ст. 5 СК України гарантує, що «ніхто не може зазнавати втручання у його сімейне життя, крім випадків, установлених Конституцією». Таким чином, незалежно від підстав створення сім'ї правовий статус її учасників поставлений в однакову правову площину [8, с. 99]. Говорячи про правову природу фактичних шлюбних відносин, слід зазначити, що за законодавством України фактичні шлюбні відносини мають бути віднесені до юридичних станів, а сам вступ у фактичні шлюбні відносини є юридичним фактом, оскільки має за наслідок виникнення сімейних правовідносин. Водночас у країнах, де фактичні шлюбні відносини ігноруються законом, вони не будуть розглядатися як юридичний стан. У юридичній літературі також висловлюється позиція стосовно доцільності розглядати фактичний шлюб у разі визнання його державою як сімейно-правовий інститут особливого роду (*suī generis*) [2, с. 53].

Таким чином, урахуваючи проведений аналіз, слід розглядати фактичні шлюбні відносини як вид правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбні правовідносини), яким притаманні наступні ознаки: 1) це сімейний союз чоловіка і жінки; 2) особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, ставляться один до одного як до подружжя; 3) проживають однією сім'єю; 4) проживають спільно; 5) ведуть спільне домашнє господарство; 6) мають взаємні права й обов'язки (майнового або немайно-



вого характеру); 6) тривалий характер вказаних відносин; 7) відсутність державної реєстрації таких відносин; 8) відсутність інших союзів, у яких могли б перебувати особи.

Отже, особисті немайнові права осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, слід розглядати через призму сімейних відносин. Однак ми розуміємо, що на практиці така реалізація унеможлиблюється за рахунок неврегульованості даного питання на законодавчому рівні, хоча існує практика європейських держав, які в даному питанні випереджають вітчизняне законодавство та зуміли подолати морально-суспільний бар'єр задля подолання дискримінуючих перешкод у регулюванні фактичних шлюбних відносинах.

Висновки. Нині спостерігається тенденція кількості пар, що обирають фактичне співжиття. У сучасних дослідженнях це пояснюється з різних позицій: від зростання індивідуалізму та руйнування інституту традиційної сім'ї до простого бажання людей будувати сім'ю на менш формалізованих засадах. Аналіз літератури дає можливість виокремити основні причини створення особами сім'ї на підставі фактичних шлюбних відносин. По-перше, це небажання вступати у формалізовані відносини (шлюб). Тут ми можемо говорити про фактичні шлюбні відносини як альтернативу шлюбу. По-друге, це коли фактичні шлюбні відносини виступають проміжним етапом до укладання шлюбу. Це так звані «пробні шлюби». Як перший, так і другий варіант – це наслідок вільного вибору осіб. Ідеться про них лише в разі, коли немає жодних законодавчих перешкод для укладання особами шлюбу.

Що стосується фактичних шлюбних відносин, то вони є однією з поширених підстав створення сім'ї. У більшості європейських країн фактичні шлюбні відносини не є предметом правового регулювання і не несуть жодних правових наслідків.

Законодавство України регулює відносини фактичного подружжя досить докладно. Практична реалізація деяких законодавчих положень стикається із труднощами, викликаними саме неформальним характером відносин, про які йдеться, неможливістю чіткого визначення часових рамок існування таких відносин, фіксації їх початку та припинення. Водночас із запровадженням у сімейному законодавстві України досить широких можливостей урегулювання відносин членів сім'ї з допомогою договору запроваджений у СК України підхід до регулювання фактичних шлюбних відносин видається сумнівним у своїй доцільності.

Незважаючи на значну розповсюдженість фактичних шлюбних відносин в українському суспільстві, законодавство України поки не забезпечує достатнього правового регулювання цих відносин, а доктрина національного права не надає вичерпних пояснень задля чіткого розуміння відмінностей між «фактичним шлюбом» та «зареєстрованим шлюбом». Відтак ціла низка проблем потребує юридичного вирішення та зумовлює актуальність дослідження.

Дослідивши наукові праці українських дослідників у сфері права, дійдемо висновку, що для позначення цього явища в юридичній літературі використовується широкий спектр термінів, зокрема «фактичне подружжя», «подружжя де-факто», «фактичні шлюбні відносини», «незареєстрований шлюб», «конкубінат», «співжиття» тощо. Крім того, також вживається хибний, на нашу думку, термін «цивільний», або «громадянський» шлюб у розумінні незареєстрованих державою шлюбних відносин.

Зустрічаємо також визначення, що «фактичні шлюбні відносини» – це «особисті немайнові відносини, а також відносини щодо спільно набутого майна та взаємного



утримання між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі між собою та в будь-якому іншому шлюбі». Однак чи можемо ми розраховувати на те, що такі відносини будуть забезпечуватись та захищатися на належному рівні. Тому питання врегульованості особистих немайнових правовідносин «фактичного подружжя» й досі лишається відкритим, та потребує конкретизації і подальшого втілення.

Ключові слова: особисті немайнові права, шлюб, подружжя, фактичний шлюб, шлюбні відносини, сімейні правовідносини.

Safonchik O., Shamota O. Some issues of personal non-property rights of a man and a woman in a de facto marital relationship

The article studies topical issues of personal non-property rights of men and women who are in a marital relationship under the laws of Ukraine. It is established that despite the widespread prevalence of de facto marital relations in Ukrainian society, Ukrainian law does not yet provide sufficient legal regulation of these relations, and the doctrine of national law does not provide comprehensive explanations for a clear understanding of the differences between “de facto marriage” and “registered marriage”. Therefore, several problems need a legal solution and determine the relevance of the study.

Considering the scientific works of Ukrainian researchers in the field of law, we assume that to denote this phenomenon in the legal literature uses a wide range of terms, including “actual marital relations”, “de facto marriage”, “de facto marital relationship”, “unregistered marriage”, “concubinage”, “cohabitation”, etc. Besides, in our opinion, the term “civil” marriage is also used incorrectly in the sense of unregistered marital relations.

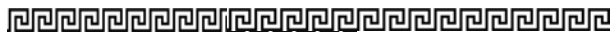
We also find the definition that “actual marital relationship” is “a personal intangible relationship, as well as a relationship of jointly acquired property and mutual maintenance between a woman and a man living in the same family, not married to each other and in any other marriage”. However, can we count on such a relationship to be secured and protected at the appropriate level? Therefore, the issue of legal regulation of personal non-property relations of the de facto marriage still remains open, and needs to be concretized and further implemented.

Key words: personal non-property rights, marriage, spouses, de facto marriage, marital relations, family legal relations.

Література

1. Андреева Н.С., Красицька Л.В. Правовий режим майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. 2014. № 6. Том 1. URL : vestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/816/834.
2. Выборнова М.М. Фактический брак мужчины и женщины в гражданском и семейном законодательстве и доктрине: дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Москва, 2011. 19 с.
3. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Петреченко С.А. Державна реєстрація шлюбу та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. № 5. Т. 1. С. 222–225.
5. Підпригора О.А. Римське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. URL : http://uerb.scienceontheweb.net/uerb_римське_право_підпригора_хартонів_українська_економіко-правовая_бібліотека.html.
6. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 № 501. Офіційний вісник України. 2015. № 69. Ст. 2257.





7. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р. Урядовий кур'єр. № 245.

8. Ревуцька І.Е. «Інші» підстави створення сім'ї. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. Р. 1. № 1. Р. 95–102.

9. Ревуцька І.Е., Булеца С.Б. «Інші» підстави створення сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 6. Т. 1. С. 118–120.

10. Римское частное право: учебник / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. Москва : Юристъ, 2004. 544 с.

11. Сімейне право України: підручник 2-е вид., перероб. і допов / за заг.ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.

12. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І.В. Жилінкової. Харків, 2008. 251 с.

13. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. 3-тє вид. доп. і перероб. / З.В. Ромовська. Київ, 2009. 432 с.

14. Трофанчук Г.І. Римське приватне право: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2006. 248 с.

15. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права. Ростов н/Д : изд-тво «Феникс», 1999. 123 с.

